

Zojuist heeft U het laatste deel van Beethovens negende symfonie gehoord. In 1972 werd de muziek - zonder woorden - gekozen door de Raad van Europa als de Hymne van Europa. Deze keuze werd later - in 1985 - bevestigd door de Europese Gemeenschap (nu de EU). Toch zijn het voor mij, en ongetwijfeld ook voor de luisteraars aanwezig bij de viering van de val van de Berlijnse muur in 1989, de wóórden die zo'n sterke indruk maken. Ik citeer:

Freude, schöner Götterfunken Tochter aus Elysium, Wir betreten feuertrunken, Himmlische, dein Heiligtum! Deine Zauber binden wieder Was die Mode streng geteilt; Alle Menschen werden Brüder, Wo dein sanfter Flügel weilt.	<i>Joy, beautiful spark of divinity, Daughter from Elysium, We enter, burning with fervour, heavenly being, your sanctuary! Your magic brings together what custom has sternly divided. All men shall become brothers, wherever your gentle wings hover.</i>
[...]	[...]
Seid umschlungen, Millionen! Diesen Kuß der ganzen Welt! Brüder, über'm Sternenzelt Muß ein lieber Vater wohnen. Ihr stürzt nieder, Millionen? Ahnest du den Schöpfer, Welt? Such' ihn über'm Sternenzelt! Über Sternen muß er wohnen.	<i>Be embraced, you millions! This kiss is for the whole world! Brothers, above the canopy of stars must dwell a loving father. Do you bow down before Him, you millions? Do you sense your Creator, O world? Seek Him above the canopy of stars! He must dwell beyond the stars.</i>

De symfonie werd voor het eerst uitgevoerd in Wenen op 7 mei 1824. Honderdvijfenvijftig jaar later, in 1979, dirigeerde Leonard Bernstein deze symfonie in de Staatsopera te Wenen - de versie die wij zojuist gehoord hebben. Zoals een recensent noteerde: 'Its message of humanity joyously, lovingly bound together under divine providence and mutual respect was also Leonard Bernstein's message. [...] This fully-lived, life-enriching Ninth Symphony crowns not only Leonard Bernstein's Vienna Beethoven cycle, but arguably his entire conducting career.'

De Jood Bernstein werd geboren in de staat Massachusetts. Zijn ouders emigreerden - of misschien beter gezegd: vluchtten - uit Oekraïne. In de jaren zestig van de vorige eeuw dirigeerde Bernstein voor het eerst in Wenen, waar hij verantwoordelijk was voor de herinvoering van de werken van Mahler in het repertoire van de Wiener Philharmoniker. Alhoewel dit orkest de Negende van Beethoven uitgevoerd had onder zijn leiding in Washington, was de uitvoering in Wenen veel indrukwekkender. Desgevraagd zei Bernstein dat voor hem de symfonie merkwaardigerwijze een associatie opriep met data, ook al had hij altijd een hekel aan het leren van data in zijn schooltijd. Geboren in 1918 waren de woorden 'Peace, armistice, brotherhood, ain't gonna study war no more ... friendship, love, joy', voor hem de sleutel tot deze symfonie. Woorden die voor hem vergelijkbaar

waren met die van koning David: 'Hoe goed is het, hoe heerlijk als broeders bijeen te wonen' (Psalm 133:1).

Maar in datzelfde interview wees hij erop dat een bloedige oorlog gevoerd werd in Belfast. Dat in 1864 de Amerikaanse burgeroorlog plaatsvond, dat in 1924 de bruinhemden rondliepen in München, en zwarte mensen werden opgehangen in Alabama. In 1974 kwam er een einde aan de oorlog in Vietnam, 'een vrede waar broederschap uitsluitend te vinden was tussen de "boat people"', aldus Bernstein. Voor de dirigent vertegenwoordigd Beethoven de strijd om vrede, om geest, en vreugde. Dit heeft Beethoven bereikt in zijn werk. Door naar zijn werk te luisteren zullen wij misschien leren waardig te zijn om de naam 'menselijk ras' - the human race - te dragen.

Om de breedte van de *human race* hoorbaar te maken, heeft Bernstein een bijzondere samenstelling van solisten uitgezocht: de Spanjaard Plácido Domingo, Gwyneth Jones uit Wales, de Fin Martti Talvela en de zwarte, Amerikaanse Shirley Verrett. Maar in hoeverre weerspiegelden de woorden van Schiller, vertolkt door Beethoven, de situatie in Europa van hun tijd? Twintig jaar na de première van Beethovens Negende Symfonie schreef de Duitse filosoof en liberale rabbijn Samuel Hirsch:

Man duldet bloß daßjenige, was Man wegwünscht, aber was noch nicht wegzubringen vermag; ... Duldet der Staat bloß unsere Religion, so fühlt er sich im Innersten seines Wesens verpflichtet, die Zeit herbeizuführen, wer er sie gar nicht zu dulden braucht und also auf die Vernichtung des Judenthums hinarbeiten; können wir dieses länger ertragen?"¹

Men verdraagt uitsluitend dat wat men weg wenst maar nog niet in staat is om weg te werken. Als de staat onze religie uitsluitend tolereert, dan voelt die zich in zijn binnenste wezen verplicht om de tijd in te luiden wanneer het Jodendom überhaupt niet meer getolereerd hoeft te worden en kan de staat zich richten op de vernietiging van het Jodendom. Kunnen wij dit nog langer verdragen?

Hirsch werd geboren in 1815 in Thalfang in de buurt van Trier. Hij was kortstondig rabbijn in Dessau en werd vervolgens benoemd tot opperrabbijn van Luxemburg, waar hij drieëntwintig jaar verbleef. De laatste tweeëntwintig jaar van zijn beroepsleven bracht hij door in Philadelphia. Rond 1844 raakte hij verwickeld in hoogoplopende discussies omtrent de emancipatie van de Joden in Duitsland en elders.

De ideeën van de filosoof Immanuel Kant (1724-1804) aangaande het Jodendom speelden een belangrijke rol in deze discussies, die in het publieke domein plaatsvonden en in honderden pamfletten te lezen waren. Volgens Kant maakte het Jodendom gebruik van dwang en was tegen de autonomie van het individu; het was ook zeer gericht op deze wereld en ontbeerde het karakter van ware religie; het was exclusief en als zodanig in staat om te voldoen noch aan de eisen van de universele rede noch aan die van burgerschap in de moderne staat.

De ideeën van Kant waren zeer invloedrijk en vonden hun weerslag ook in het denken van Hegel. Deze had een teleologische geschiedenis van de ontwikkeling van de wereld richting de ultieme *Geist* in drie fases ingedeeld, waarbij het Jodendom behoorde tot een voorbije tijd. Hirsch was een Hegeliaan en was zich ervan bewust dat de opponenten van Joodse emancipatie - in het bijzonder de zogenaamde Jong-Hegelianen Bruno Bauer, Ludwig Feuerbach en Karl Marx - nieuwe filosofische, politieke of economische argumenten hadden geïntroduceerd die de fundering legden voor een nieuwe maatschappij, maar ook voor een moderne vorm van Jodenhaat, later bekend als het antisemitisme. Toch waren hun argumenten niet helemaal nieuw, maar vaak gemengd met vormen van christelijk anti-Judaïsme zoals de substitutieleer of supersessionisme (dat wil zeggen: de idee dat het Jodendom is voorbijgestreefd door het christendom en niet [langer] relevant is). Zij bevestigden de inferioriteit van het Jodendom als een positieve religie gebaseerd op irrationele geboden in plaats van universele

¹ Samuel Hirsch, *Die Religionsphilosophie der Juden oder das Prinzip der jüdischen Religionsanschauung und sein Verhältnis zum Heidenthum, Christenthum* (Leipzig: Hunger, 1842; reprint Hildesheim, Zurich, and New York: Olms, 1986), vi.

waarheden; en de superioriteit van het christendom in Hegeliaanse termen als de opvolger van het Jodendom.

Bauer, een nieuwtestamenticus en radicaal anti-monarchistisch politiek denker, ging een stap verder dan Hegel door de Joden überhaupt enige bijdrage van waarde aan de maatschappij of aan de geschiedenis toe te kennen. Wel had hij gelijk toen hij poneerde dat Joodse emancipatie in een maatschappij gebaseerd op christelijk privilege onmogelijk was. Het was in feite een *contradictio in terminis*. Emancipatie kon niet verwezenlijkt worden als uitsluiting mogelijk bleef. Hirsch weet de situatie van de Joden aan vooroordelen van de christelijke maatschappij, maar óók - en misschien nog belangrijker - aan de geestelijke toestand waarin de Joden verkeerden. Zijn kritiek op zijn gemeenschap - reden waarom hij ontslagen werd door het bestuur van zijn eerste gemeente in Dessau - had alles te maken met zijn opvatting van vrijheid. En vrijheid is precies het thema van 4 en 5 mei, maar meer nog van de afgelopen en komende weken in synagoge en kerk.

Voor Hirsch was vrijheid het centrale begrip van het Jodendom en sterk verbonden met waarheid en gerechtigheid. Vrijheid is de sleutel tot de uittocht uit Egypte, een verlossing uit de slavernij. Belangrijker dan de fysieke bevrijding is de geestelijke bevrijding. Met de uittocht wordt het Israëlitische volk gekozen om een voorbeeld voor de wereld te zijn: dat de zonde niet onvermijdelijk is, maar een keuze; én dat de keuze voor het goede, voor vrijheid, eenheid en gerechtigheid mogelijk is.

Eigenlijk werd de keuze tussen goed en kwaad al in de tuin van Eden gemaakt (Genesis 3). De boom van de kennis van goed en kwaad moest bewaard en gekoesterd worden door de mens. Alleen al zijn aanwezigheid zou de mens bewust worden van de mogelijkheid van het kiezen tussen het goede en het kwade. Toch hebben Adam en Eva van de boom gegeten, daarbij het begin inluidend van de eeuwige interne strijd van de mensheid om het juiste te kiezen. Was het Adam en Eva gelukt om hun *jeetser ha'ra*, 'de neiging tot het kwade', te bedwingen, dan was er geen bijzondere rol weggelegd voor het Joodse volk. Maar zoals wij weten, liep het in Eden anders af.

Hirsch bekritiseerde zowel het romanticisme van zijn tijd als de hang naar Verlichting en *Bildung* die veel navolging gevonden had onder de Joodse gemeenschap. In beide stromingen werd de religieuze gemeenschap beschouwd als verstoken van waarheid en validiteit. Romanticisme leidde tot individualisme, subjectiviteit, relativisme en sociaal atomisme.

Wat verlichting betreft, zegt Hirsch het volgende: 'Wij vechten niet tegen verlichting en Bildung, want het ware verlichte hoofd spreekt het hart niet tegen, maar is het daarmee eens; die spot niet tegen vroomheid, maar is vroom en godvrezend. (...) Maar de huidige generatie, zoals die in de woestijn, kiest liever ,Sinnlichkeit und der Erdenlust, der Heuchelei und der bösen Zunge, dem Ehrgeiz und der Herrschsucht, dem Stolze und dem Dünkel.' Zijn verlichte geloofsgenoten waren verlicht noch gebildet, maar rauw en onafgemaakt. Ze waren indifferent. Hun hang om alle volkeren te gelijken; hun nalatigheid als het om het dienen van God ging, gepaard met de ontkenning van de voor hen weggelegde rol in de geschiedenis had hen geen respect gewonnen. De Joden moesten zichzelf van binnenuit bevrijden alvorens uiterlijke vrijheid te bemachtigen.

Wie vrij in de geest is, zou zich nooit deze vrijheid laten ontfoetselen, zegt Hirsch. Er kan hem niets aangeboden worden waarvoor hij bereid zou zijn deze vrijheid op te offeren. Hij zou alles leren verdragen zonder deze vrijheid te verliezen. In het standvastig verdragen van het kwaad zou zijn vrijheid op stralende wijze bewaard worden. Onze voorouders zouden een bitter lot verwachten en een bitter lot zou ieder van ons nog kunnen verwachten. Maar in alle lijden heeft Israël zijn zelfstandigheid niet verloren en alle vreugde kon hem geen vervanging voor deze zelfstandigheid bieden. Want deze zelfstandigheid is die van de geest, maakt Israël tot een volk en geeft de bevrijding uit Egypte zijn ware betekenis.

Er is een sterk verband tussen vrijheid van geest, waarheid en gerechtigheid in het denken van Hirsch, zoals eerder door mij aangestipt. Dit verband is zeer goed te zien in zijn beschrijving van de ideale maatschappij. Ik wil U kort iets hierover vertellen. Ik begin met zijn monarchistische

gezindheid - een hoogst actueel onderwerp na de kroning van Charles gisteren en de dalende populariteit van ons koningshuis.

Voor de Jong-Hegeliaan Bruno Bauer was het christendom, maar in feite waren alle religies, intrinsiek exclusief. Emancipatie van de Joden en van de maatschappij in haar geheel was niet mogelijk als de mogelijkheid tot uitsluiting bleef voortbestaan. Hirsch heeft christelijke exclusiviteit aan den lijve ervaren. Toch kon Hirsch, die een rol voor religie in de ideale staat zag, en in het bijzonder voor het Jodendom en het Joodse vrijheidsconcept, niet instemmen met de ideeën van Bauer. Hij richtte zijn kritiek op andere vormen van overheid, in het bijzonder het republicanisme en de Amerikaanse democratie, terwijl hij pleitte voor een christelijke staat, maar wel een die radicaal geherdefinieerd werd. Amerika, zei hij, was een land waar het volk meester was. Bijgevolg heerste willekeur in plaats van goddelijke wetgeving; passie in plaats van recht; het dierlijke in de mens boven het menselijke.

Maar de staat is niet op arbitraire wijze door mensen ontstaan. Het is een goddelijke instelling, aan de mensen geschonken opdat - door wederzijdse hulp, door wederzijdse liefde - zij hun morele en geestelijke vermogens zouden ontwikkelen, hun krachten veredelen en deze op een vrije en goddelijke manier inzetten. De koning is Gods gouverneur op aarde; hij bekleedt de hoogste vorm van waardigheid en eer. Zelfzucht en genotzucht - ze hebben geen grip op de koning. Anderen handelen uit ambitie, jagen op titels; hun blik wordt vertroebeld door eigenbelang; ze hebben hun eigen welzijn voor ogen, maar niet het welzijn van de gemeenschap.

De koning is echter niet onderworpen aan deze hartstochten; hij is de onpartijdige rechter over aardse zaken; hij weet dat zijn welzijn onlosmakelijk verbonden is met het welzijn van de hele samenleving. Wat de koning als koning doet, is dus Gods werk. Op maatschappelijk niveau is het binnen een grotere sociale structuur, met name in de algemeenheid van de staat, dat het empirische particularisme overstegen wordt door de manifestatie van het universele in het bewustzijn en de wil van individuen. In de ideale staat herkennen de bewoners hun wil in die van de staat en zijn daarom zelfs bereid om hun leven op te offeren voor het grotere goed. Het is in deze ideale staat dat ware vrijheid wordt gerealiseerd.

Misschien vinden wij deze ideeën ouderwets, uit de tijd. In Amerika werd Hirsch weggehoond als het om zijn monarchistische neigingen ging. Zijn kritiek op de Verenigde Staten was meen ik echter op zijn plaats: eigenbelang, zei hij, lag aan de wortels van de slavernij. Zo ook de grote verschillen tussen arm en rijk. Daar waar waarheid, gerechtigheid en liefde geen voordeel opleveren, worden ze minder nauw genomen. Men gunt zich de zaken wat ruimer te verstaan. Maar voor God is er alleen de volle waarheid, aldus Hirsch.

Hirsch zou dus nooit een liberale interpretatie van vrijheid accepteren, een vrijheid die het eigenbelang dient, maar niet het belang van allen. Een vrijheid die niet gepaard gaat met gelijkheid en broederschap. Gelijkheid in de betekenis van gelijkwaardigheid. Volgens Hegel bestaat het universele niet uit de som van de particularismen, maar uit het oneindige dat binnen het eindige van de particularismen ligt. Ik denk dat dit ook voor Hirsch gold. Hij wilde het Jodendom niet zien verdwijnen. Voor hem was er binnen het Jodendom en het christendom iets oneindigs dat Joden en christenen verbinden kan. Laten wij proberen ons in dat oneindige te vinden omwille van ware solidariteit in plaats van *performative allyship*; om het dragen van de naam 'the human race' waardig te zijn; om ware vrijheid te verwerkelijken.

Aan het eind van de Pesach Seder sluit men af met de wens 'Volgend jaar in Jeruzalem'. Dat is uiteraard niet letterlijk bedoeld, maar heeft een geestelijke lading. Vandaag wil ik afsluiten met een gedicht van D. Ravikumar, Tamilschrijver, politicus, anti-kasten-activist en parlementariër:

*It is indeed my wish to say
That another house will not be burned
That another throat will not be slit
Another honour not defiled*

*Another door will not be shut
Another opportunity will not be blocked.
It is indeed my wish to say
That everyone's voice will be heard
All grievances are redressed
That every wound is healed
Every tear is wiped
And everyone's view respected.
It is indeed my wish to say
That the innocent will be identified
And the guilty punished
That the vile ones will be removed
And the virtuous recognized.
It is indeed my wish to say
The next year won't be like this year.*